

G. H. von Wright

Objašnjenje i razumevanje

Biblioteka »Sazvežđa«, Nolit, Beograd 1975

Knjigom »Objašnjenje i razumevanje« kao posljednim djelom Georga Henrika von Wrighta, Nolitova biblioteka *Sazvežđa* učinila je veliki korak. Ovo je djelo plod autorova interesa za teoriju akcije koja je proizišla iz interesa za probleme norma i vrijednosti. Dajući kritičko-analitički osvrt na spomenutu knjigu, potrebno je da se osvrnemo i na nekoliko središnjih problema na kojima se temelji logička koncepcija knjige.

Jedan od osnovnih autorovih problema jest odnos prirodnih nauka i nauka o čovjeku (humanističkih disciplina) o kojem je autor razradio vlastitu. Nasuprot logičkom pozitivizmu Von Wright smatra da prirodne i humanističke nauke čine dva različita tipa nauke, jer prirodne nauke istražuju pojave kojima vladaju zakoni, a humanističke nauke istražuju pojave kojima vladaju društvene ustanove i pravila. Međutim, za razliku od Vindelbanda i Rikerta, autor smatra da ideje determinizma imaju važnu ulogu kako u prirodnim tako i u humanističkim naukama.

U ovom kontekstu autor izvodi tezu o dva glavna aspekta naučnog ispitivanja. Prvi je utvrđivanje i otkrivanje činjenica a drugi stvaranje hipoteza i teorija. Ta dva aspekta naučne djelatnosti nazivaju se deskriptivnom i teorijskom naukom. S ovom podjelom dovodi se u vezu i izgradnja teorije koja ima, zapravo, dva osnovna cilja.

Prvi cilj bi se sastojao u predviđanju pojedinih događaja ili ishodu eksperimenata a to znači novih činjenica. Drugi cilj treba da objasni ili da učini razumljivim već opažene činjenice. Naime, otkrivanje i opisivanje činjenica ne može se uvijek pojmovno odvojiti od neke teorije o tim činjenicama, a samo otkrivanje i opisivanje često je važan korak razumjevanju prirode tih činjenica.

Iz ovog bi slijedila i pretpostavka da se neki spomenuti problemi mogu razmotriti i u svijetlu historije ideja. U historiji ideja mogu se razlikovati dvije osnovne tradicije — aristotelovska i galilejevska. Razlika između njih, s obzirom na njihova shvaćanja naučnog objašnjenja, uglavnom se opisuje kao razlika između uzročnog i teleološkog objašnjenja. Prvi tip objašnjenja autor naziva mehanističkim a drugi finalističkim.

Razvoj galilejevske tradicije u nauci ide ukorak s napretkom kauzalno-mehanističkog shvaćanja u okviru čovjekovih nastojanja da objasni i predvidi razne pojave. Aristotelovska tradicija pak ide ukorak sa čovjekovim nastojanjima da činjenice učini teleološki ili finalistički razumljivim. Razmatrajući problematiku u ovom kontekstu autor predmet svog pregleda ograničava na metodologiju, tj. na filozofiju naučnog objašnjenja. Upravo je zbog toga i razumljivo da je jedan od glavnih problema metodologije i filozofije 19. vijeka bio odnos između humanističkih i prirodnih područja empirijskog istraživanja.

Glavna gledišta o ovom problemu, međutim, povezana su uglavnom sa spomenutim dvijema tradicijama. Razmatranje ovih pitanja neminovno autora dovodi do pregleda uspona i pada pozitivizma kao adekvatnog pravca u filozofiji.

Poslije cvjetanja pozitivizma sredinom 19. vijeka uslijedila je krajem 19. i početkom 20. vijeka antipozitivistička reakcija. U svom ponovnom usponu pozitivizam se naziva neopozitivizam ili logički pozitivizam, a kasnije i logički empirizam. Pridjev »logički« dodat nazivu pozitivizam trebao je pokazati da ovako obnovljen pozitivizam dobiva podršku u formalnoj logici.

Rasprava o ovoj problematici dovodi autora do kritike uobičajenog (Hempelovog) modela objašnjenja pomoću zakona. Hempelovska teorija objašnjenja postala je poznata pod imenom modela ili teorije obuhvatnog zakona. Autor zapravo dijeli gledište rasprostranjeno u suvremenoj filozofiji nauke — da se ova teorija ili model, kojim se jedan događaj dovodi u vezu s prethodnim događajima posredstvom općih iskaza može primijeniti i na mnoge druge slučajeve objašnjenja, osobito u prirodnim naukama. Pojam zakona prirode i uniformnosti sličnih zakona zauzima istaknuto mjesto u pozitivističkoj filozofiji nauke, a Hempelovi modeli objašnjenja jesu tipično pozitivistički upravo u tom smislu. Autor je najprije pokušao neke rezultate razvoja u filozofiji naučne metode dovesti u vezu sa dva velika tradicionalna pravca u historiji ideja, jer smatra da je poslije Hegela došao pozitivizam, a poslije antipozitivističke i dijelom neohegeloske reakcije, krajem vijeka, došao neopozitivizam, a sada se pravac razvoja ponovo okreće aristotelovskim temama koje je obnovio Hegel.

U slijedećem poglavlju autor pokušava razraditi pojam intencionalnosti i teleološkog objašnjenja. Duže vremena filozofi su uobičavali razlikovati odnose uzroka i posljedice, s jedne, i odnose i konsekvence, s druge strane. Prvi je odnos činjenički i empirijski, a drugi je pojmovni i logički. Zato se autor i slaže sa B. Raslom da »zakon uzročnosti«, bilo što da znači, nema mjesta u pravoj nauci nego je tipična filozofska tvorevina.

Međutim, da bi se uzročni odnosi otkrili potrebno je osmotriti njihovu aktivnu i pasivnu stranu. Aktivni dio sastoji se u tome što se u pokret stavlja sistem koji izaziva početna stanja predmeta, a pasivni se sastoji u promatranju događaja unutar istema nastojeći pri tome da se oni ne poremete. Prema autorovoj koncepciji naučni eksperiment koji je jedna od najoštrumnijih i najdalekosežnijim zamisli ljudskog duha, jest zapravo sistematična kombinacija ovih dvaju dijelova.

Uzročnost se, naime, tradicionalno suprotstavlja teleologiji, a uzročno objašnjenje teleološkom objašnjenju. Dok su uzročna objašnjenja okrenuta prošlosti dotle su teleološka okrenuta budućnosti. Objašnjenja koja su izražena teleološkom terminologijom, a zapravo njihovo važenje zavisi od istine zakona, po autorovu mišljenju imaju »uzročni karakter«, i on ih naziva kvaziteleološkima. Istinska teleološka objašnjenja bave se uglavnom djelatnošću i njihovo važenje ne zavisi od istine nomičkih veza, tj. zakona i zbog toga su ova objašnjenja sasvim različita od uzročnih i ne ulaze u Hempelov model.

Zapravo je i najveća zasluga ovog finskog filozofa Von Wrighta upravo u razrađivanju i razvoju teleološke teorije i objašnjenja. U ovu teoriju on uvodi novi termin — explanandum koji označava u tipičnim slučajevima neko ponašanje ili proizvod ili ishod ponašanja. I u ovoj vrsti ponašanja on vidi neku vezu sa djelovanjem gdje se ono predočava u dva oblika u »unutrašnjem« i »vanjskom«. Postavlja se pitanje: šta je explanandum u jednom uzročnom objašnjenju ponašanja? Von Wright nalazi odgovor na to pitanje u tezi da je explanandum po teleološkom objašnjenju neka radnja, a explanandum po uzročnom objašnjenju neko ponašanje koje nije protumačeno intencionalistički. Iz ove analize slijedi isto tako važno pitanje uloge zakona u objašnjenju i razumijevanju historijskih pojava.

Teleološkom objašnjenju radnje prethodi akt intencionalističkog razumijevanja nekih činjenica o ponašanju. Svakim novim zakonom tumačenja date su činjenice podvedene pod novi pojam. Prema tome, činjenice dobivaju novo svojstvo koje nisu prije imale. Ovaj pojmovni proces autor dovodi u vezu s onim procesom koji se u hegelovskoj i marksističkoj filozofiji naziva prelaskom »kvantiteta u kvaliteta« i s raznim idejama koje su filozofi nazivali »nastajanjem«.

U ovom kontekstu otvara se i problem ima li mjesta u historiji, i uopće u društvenim naukama, za uzročno objašnjenje? Autor na ovo pitanje odgovara pozitivno i u tom smislu razmatra neke probleme determinizma u povijesti i u raz-

voju društva. Glavnim problemom postavlja se pitanje šta bi determinizam mogao i trebao da znači u ovom okviru? Von Wright zato i razlikuje dva tipa determinizma: jedan povezan s idejama predvidljivosti a drugi s idejama razumljivosti povijesnog i društvenog procesa. Ovi bi se tipovi, međutim, mogli zvati predeterminacija i postdeterminacija, jer razumljivost povijesti jest determinizam ex post facto. Sličnu razliku sa determinizmima autor uvodi i u antropologiju, promatrajući je na mikroplanu i na makroplanu.

Determinizam kojeg predstavlja intencionalističko razumijevanje i teleološko objašnjenje autor naziva racionalizamom. U tom je kontekstu i razlika između apsolutnog racionalizma, koji pripisuje neki cilj povijesti ili društvenom procesu kao cjelini, od relativističkog racionalizma koji promatra radnju u svijetlosti datih ciljeva i saznavnih stavova činitelja. Naime, ovaj cilj može se shvatiti kao nešto imanentno, ili pak može biti nešto transcendentno kao različiti modeli objašnjenja svijeta koje nam pruža kršćanska teologija.

Tako možemo reći da Wrightovo djelo *Objašnjenje i razumevanje* predstavlja bitan doprinos istraživanju ljudske djelatnosti i usavršavanju analitičke metode u mediju društvenih nauka.

Azra Kozarčanin